

Import fra India Det var travle dager på bomullsmarkedet i Bombay i India i 1895. Bomull (hvis navn på spansk og engelsk – algodón og cotton – er utledet av arabiske al-qutn) dyrkes fremdeles på rundt 5 prosent av verdens jordbruksareal, og bare i 2013 ble det fremstilt nok til å lage 20 T-skjorter til hvert eneste menneske. Bomull brukes også i matvarer, sminke, krutt og papirpenger.

Sjekker kvaliteten Fabrikkeiere fra Lancashire handler på bomullsbørsen i Liverpool i 1908.

Foto: TOPFOTO/NTB SCANPIX

Masseproduksjon Byen Lancashire i Nord-England gikk foran i moderniseringen av bomullsproduksjonen. Et blikk på innsiden av en bomullsmølle i Lancashire rundt år 1920.

Foto: TOPFOTO/NTB SCANPIX

Lange tradisjoner Indiske arbeidere laster bomull fra en lastebil, 31. oktober 2007. Sentralt i Mumbai ligger en bydel, Girangaon, som tidligere var en landsby preget av blomstrende hjemmeindustri. En del av de opprinnelige møllene her kan fremdeles beskues, og etterlevninger av den gamle tekstilindustrien var i drift helt frem til 1980-tallet.

Foto: KENNET HAVGAARD/AURORA PHOTOS/CORBIS

En tynn tråd.

Vi har mye å takke bomullen for. Det var den som utløste den industrielle revolusjon, som igjen har gitt oss de siste par hundre års stødige velstandsøkning. Men denne lille plantens historie har også en mørk side.

FREDRIK GIERTSEN
Litteraturviter og skribent

Tok over for ull og lin. I tusenvis av år ble bomullsplanten dyrket av et utall uavhengige samfunn i et belte som strakte seg rundt hele jordkloden. Dette beltet, som gikk mellom 37 grader nord og 35 grader sør, berørte kun så vidt Europa. Om en skulle gjette seg til hvor det snart skulle finne sted en eksplosjonsartet omveltning i bomullsproduksjonen, ville det så sent som i år 1700 vært nærliggende å satse på Brasil, Egypt, India eller Kina.

For det skulle snart vise seg at dette var en plante med stort potensial. Den var mye lettere å behandle og mer behagelig å ha på seg enn ull og lin, som man vanligvis brukte til klær i Europa på den tiden. Foreløpig var bomullsvarer kun etterspurt av de rike, men hvis man bare kunne øke tilgjengeligheten og få ned prisene, kunne bomullen fort bli noe alle kunne kle seg i.

England tar ledelsen. Om åstedet for moderniseringen av bomullsproduksjonen – Lancashire i det forblåste og regntunge Nord-England – var overraskende, var de vidtrekkende konsekvensene dette skulle få enda mer uforutsigbare. For denne omleggingen markerte i realiteten startskuddet for den industrielle revolusjon, i og med at den sto modell for maskinell masseproduksjon av alle slags varer. Men dette satte også i gang et globalt system for utbytting som forutsatte en modernisering av statsadministrasjonen og de militære styrker.

Det industrielle systemet omfattet også menneskene, og det innebar at arbeidskraften både hjemme og i koloniene ble vurdert på lik linje med det som kom ut av fabrikkene, altså som en

vare. Men hvorfor skjedde egentlig dette akkurat i Nord-England, og hvilket mønster ser man i den senere utbredelsen?

I sin bok «Empire of Cotton» (2015) peker Sven Beckert på de samfunnsmessige forutsetningene for etableringen av det som ble et veritabelt bomullsimperium. Utgangspunktet var et system han kaller *war capitalism* – en blanding av kolonialisme, slavehold og ekspropriering av land – som ble etterfulgt av *industrial capitalism* – en fleksibel kombinasjon av statsmakt og kapitalkrefter, som selv om de i dag gjerne fremstilles som motsetninger, i virkeligheten utfylte hverandre perfekt.

Den første fasen var preget av stor tilgang på investeringsvillig kapital, og en tilsvarende prekær mangel på jord og arbeidskraft (man brukte gjerne foreldreløse barn i fabrikkene). Men det var hele tiden – både i forbindelse med etableringen av den hjemlige industrien og det globale handelsimperiet – helt nødvendig for industriens menn å ha en fleksibel statsmakt i ryggen.

Sentrum og periferi. Beckert kaller denne pragmatiske maktstrukturen for datidens største oppfinnelse, og nettopp her ligger nok nøkkelen til forklaringen på hvorfor så mange av de andre landene ikke klarte å holde følge. Utviklingen i India er et godt eksempel på hvordan den lokale infrastrukturen sakte, men sikkert ble svekket av den uimotståelige kraften utenfra.

Arbeidskraften både hjemme og i koloniene ble vurdert på lik linje med det som kom ut av fabrikkene, altså som en vare. Men hvorfor skjedde egentlig dette akkurat i Nord-England?

En tynn tråd.

Her samarbeidet den britiske kronen tett med det mektige Ostindiske kompani, et av verdens første multinasjonale selskaper, som etter slaget ved Plassey i 1757 også ble en de facto territorialmakt. Det var først som en følge av Sepoy-opprøret i 1857, nøyaktig hundre år senere, at den britiske staten overtok det formelle ansvaret som kolonimakt over det indiske subkontinentet.

I India ble bomullen lenge dyrket og fremstilt av storfamilier og i landsbyer. Men fra sine brohoder i Calcutta og særlig Mumbai – godt hjulpet av strategisk utbygging av jernbane – hakket britene løs på disse små produksjonshetene over tid, slik at landets skjebne som underordnet råvareleverandør til slutt var et faktum.

Skjønt historien slutter ikke helt der, for den moderne bomullsproduksjonen fikk enda en sjanse til å etablere seg i

India: Først i og med starten på borgerkrigen i USA i 1861, da eksporten derfra sank drastisk, dernest åtte år senere, da åpningen av Suezkanalen sørget for enklere markedstilgang både for India og Egypt. Men på dette tidspunktet var forskjellen mellom sentrum og periferi allerede godt etablert, og gjorde det vanskelig å dra nytte av slike nye muligheter.

I India samarbeidet den britiske kronen tett med det mektige Ostindiske kompani, et av verdens første multinasjonale selskaper.

Den brutale bomullen. De landene der industrialiseringen skjedde på et sent tidspunkt, støtte på uforutsette problemer, for de allerede globaliserte markedene nektet dem det privilegium foregangslandene hadde nytt godt av, nemlig en periode med proteksjonisme der de kunne bygge seg opp i ro og fred. Den beskyttelsen de vestlige landene hadde benyttet seg av for selv å bli rike, var med andre ord ikke lenger et tilgjengelig virkemiddel.

I India, for eksempel, var det mange vevere som ikke lenger hadde råd til å kjøpe råvaren de var avhengige av, og rundt halvparten av vevene måtte returnere til jordbruk. Samtidig, som følge av at så mye av jorden gikk med til dyrking av ett bestemt produkt, økte også matvareprisene. Egypt, som tidligere hadde vært en stor eksportør av hvete, måtte selv begynne å handle næringsmidler på verdensmarkedet.

I USA skulle det altså gå ganske annerledes, for mens imperialismen strammet sitt grep om India utover 1800-tallet, hadde amerikanerne nettopp oppnådd sin uavhengighet. Omstendighetene var heldigere for dem enn Europa, der det var krig og uro.

I 1803 signerte USA for «Louisiana-kjøpet», en overenskomst med Frankrike som fordoblet USAs flateinnhold. Man spurte seg om det fantes noe enda mer lønnsomt å dyrke i denne sørlige regionen enn sukker og tobakk, men også om hvem som skulle gjøre grovarbeidet. På denne tiden hadde oppslutningen omkring slaveriet i USA stagnert, men stemningen snudde da bomullen entret markedet her i 1793, for nå trengtes mange sterke armer for å nyttiggjøre seg den nye plantens latente rikdommer. Dette skulle bidra sterkt

Planten har fått hard konkurranse, særlig av forskjellige kunstfibre. Allerede fra 1890-tallet begynte man å produsere cellulose-fibre i Frankrike, og senere kom nylon, laget utelukkende av petrokjemiske produkter – og polyester.

til det som blir kalt Afrikas holocaust: Minst ti millioner mennesker ble revet bort fra sine hjem, hovedsakelig for å bli slaver på bomullsplantasjene.

Bomullens fall. Bomullen holdt lenge posisjonen som den viktigste globale handelsvaren, men fra 1930-tallet ble dens sentrale betydning sterkt svekket. Planten har fått hard konkurranse, særlig av forskjellige kunstfibre. Allerede fra 1890-tallet begynte man nemlig å produsere cellulose-fibre i Frankrike, og senere kom nylon, laget utelukkende av petrokjemiske produkter – og polyester.

Mye har forandret seg siden den tiden da bomullen snudde opp ned på den globale økonomien, men mye er fortsatt gjennkjennelig, og kapitalismens natur den samme. Grunnet høye lønnskostnader i nord er den tradisjonelle bomullsproduksjonen nå blitt flyttet tilbake til land lenger sør (særlig i Mellom-Amerika), der den fremdeles plukkes for hånd. Men når fattige land produserer få varer, og rike land kan velge hvem de vil kjøpe fra, gir ikke lenger bomullen noen garanti for rikdom og velstand. Proteksjonismen som vestlige land benyttet seg av for selv å bli rike, er, takket være de mange frihandelsavtalene, ikke lenger et tilgjengelig virkemiddel.

Og verden er fremdeles full av sweat shops som til forveksling ligner fabrikkene som lå langs elvene utenfor Manchester på 1800-tallet. Så for de arbeidende masser er det meste som før.

Samtidig er det alltid blitt stilt spørsmål ved selve fremskrittet, dog ikke alltid av de samme årsakene. I 1812–13 ble i alt 30 britiske ludditter* (*sosial bevegelse blant engelske arbeidere som protesterte mot endringene som fulgte den industrielle revolusjon og som truet deres jobber), hengt som straff for å ha ødelagt tekstilmaskiner.

Selv om denne frykten fremdeles berører mange, så har det dukket opp en ny trussel, for i løpet av de siste tiårene har hele det industrielle komplekset som sådan gått fra å være nøkkelen til en økende velstand til å utgjøre kjernen i klimaspørsmålet. Og i denne sammenheng er bomullen fremdeles i fokus. Etter annen verdenskrig har bruken av store mengder giftige sprøytemidler gjort bomullsproduksjonen til en av de verste forurenserne i verdens landbruk.

Dette blir en påminnelse om at menneskehetens skjebne er nært knyttet til våre mest ettertraktede råvarer, om det så er bomull eller olje.

Slavearbeid En slavefamilie på en bomullsplantasje like ved Savannah i Georgia i USA er avbildet med kurver med nyplukket bomull på 1860-tallet.

Foto: BETTMANN/CORBIS/NTB SCANPIX

..... fakta

Spinning Jenny.

» I 1764 oppfant engelskmannen James Hargreaves den verdensberømte spinnemaskinen Spinning Jenny, som i virkeligheten var en automatisk rokk med flere

loddrette hjul (spindlere), og som kunne spinne like mye tråd som 25 arbeidere. På samme tid begynte man å ta i bruk både vann- og dampkraft, og en rekke nye oppfin-

nelser så dagens lys. USA fikk snart sin egen bølge av tekniske nyvinninger, og mest kjent av dem er Eli Whitneys cotton gin (egentlig cotton engine) fra 1793.